

DE BOEKVERKOOPERS EN BOEKDRUKKERS UIT DIT GESLACHT.

Jean of Jan van Waesberghe, die met zijn gezin Antwerpen verliet, en zich met der woon in Rotterdam vestigde, moeten wij als den eerste van zijn geslacht, die het bedrijf van boekverkooper en boekdrukker uitoefende, aanmerken, daar het ons aangaande het bedrijf zijner voorvaderen aan bescheiden ontbreekt, en zijn naam als zoodanig het eerst voorkomt. X

In hooger en zin dan van de Elseviers, die, ofschoon mede uit België gesproten, eerst binnen Leiden als boekverkoopers en boekdrukkers optraden, kan van de Van Waesberghe's gezegd worden, dat aan België de eer toekomt, de wieg en bakermat van hun boekverkoopers- en boekdrukkersgeslacht te zijn, daar zij bij hunne verhuizing eene industrie verplaatsten, die de geschiedenis aantoonde, dat zij alreeds in Antwerpen met vrucht uitoefenden.

Heeft hunne drukkerij als zoodanig, noch in de Zuidelijke, noch daarna in de Noordelijke Nederlanden eene blijvende vermaardheid verworven, het blijkt toch, dat deze behoort tot die, over welke de Heer Adry in zijn geschrift, medegedeeld door Charles Pieters in de introductie zijner „*Annales Elseviriennes*,” p. XXII, zich aldus uitdrukt: „*d'autres presses, qui sont l'honneur de la Hollande et dont l'établissement date de la naissance de cette République, roulèrent aussi pendant près d'un siècle et ne méritent pas moins notre attention.*”

De groote verdiensten der Elseviers, van met groote naauwkeurigheid gedrukt, vele werken in een aangenaam formaat uitgegeven, keur van letters gebezigd, en best helder papier bij zeer goede druk-inkt gebruikt te hebben, deze verdiensten kunnen aan de Van Waesberghes — was het dan ook op kleinere schaal — mede niet ontzegd worden. Bodel Nyenhuis noemt dan ook (1) de Janssoons

(1) J. T. Bodel Nyenhuis. Diss. De Jurib. Typograph. et Bibliopol. in regno belgico. Lugd. Bat., apud S. et J. Luchtmañs 1819, p. 340.

van Waesberge met de Elseviers en met Willem en Johannes Blaeuw „Typographi et Bibliopolæ ob prelorum diligentiam et pulcritudinem „celebres.”

Mij trof dikwerf de overeenkomst van sommige drukwerken der Elseviers met die van eenige der Van Waesberghe's; doch aange- teekend vindende (1), dat de Elseviers niet hunne eigene letters vervaardigden, maar dat zij die uit de beste der door de Sanlecque's vervaardigde letters kozen, kan men vrijelijk veronderstellen, dat de Van Waesberghe's, als na aan hen verwant, dezelfde bron zullen gekend hebben, en behoeft men uit dien hoofde niet aan te nemen, dat zij, die vroeger dan de Elseviers drukten, hunne uit te geven werken ter drukkerij van laatstgenoemden zouden besteld hebben.

Ik wil hierdoor niet schijnen te beweren, dat alles, wat door hen uitgegeven is, bij hen gedrukt werd: wij zullen meerdere bewijzen van het tegendeel ontmoeten. Dit zelfde had evenwel niet zelden bij andere uitgevers en drukkers plaats, en ontbreken de voorbeelden hiervan zelfs niet aan de drukpers der Elseviers en van anderen.

Wij zullen later gelegenheid hebben na te gaan, wat door de Van Waesberghe's uitgegeven, en wat met zekerheid aan hunne drukpers kan toegeschreven worden.

Veel werd in de laatste helft der 16^e eeuw door Jan van Waesberghe te Antwerpen in het licht gegeven, dat meerendeels door hem gedrukt was; hieronder zijn eenige belangrijke werken.

Antwerpen kon reeds vroegtijdig zich op den boekhandel en de boekdrukkunst, als eene industrie met roem in zijne veste beoefend, heroemen. Willems deelde (2) een bericht wegens de Antwerpsche boekprinters der XVe eeuw mede. Joannes Clessius' uitgegeven Register (3) wemelt van Antwerpsche drukken; jammer dat hij daarin zoo dikwerf de namen van de drukkers voorbijzag.

Groot mag het onderscheid tusschen het toenmalige Antwerpen en Rotterdam heeten. Bevat het ter neer gestelde door Emanuël van Welsenens in zijne „Geamplieerde Opstelling” waarheid, dan zoude eerst in de tweede helft der zestiende eeuw de eerste boekdrukkerij te Rotterdam door Jan van Waesberghe gebragt zijn. Bij niet één' anderen stads-beschrijver der thans zoo beroemde Maasstad vinden wij eenig gewag gemaakt van de vestiging der boekdrukkunst daar ter stede.

Pieter van Waesberge, van wien wij een H. S., „Aloude bewaarde stukken” betiteld, van A^o 1766, bezitten, kon dan ook niet nalaten daarover zijne klagten te uiten, en bovenal zijne bevreemding te kennen te geven, dat Jacob Kortebrant, die zich in vele opzigten, door zijne geschriften en de daarbij gevoegde uitgebreide aanteekeningen (4),

(1) „Annales” intr. p. XXIII.

(2) „Belgisch Museum voor de Nederl. Taal- en Letterkunde,” enz., door T. F. Willems, te Gent, 1844, 8ste D. bl. 17.

(3) „Elenchus consummatissimus librorum ab anno 1500—1602 impressorum etc.” Francof. 1602, 4°.

(4) Men vindt die ook onder zijne jaarlijksche Wees-verzen.

als een kenner van oudheden doet kennen, de Van Waesberghe's nergens noemt. Deze bevreemding stijgt, wanneer men ziet, dat Jac. Kortebrant, ter verheffing van de uitvinding der drukkunst door Lourens Coster in de 15^e eeuw, in 1740 te Rotterdam bij H. Bothal, D. Vis en J. Thiele (1), in 4°, in dichtmaat uitgaf zijn „Lof der Drukkunst.”

Dit gedicht, doorzaaid met noten, waarin hij aanteekende, waar men in Koninkrijken, in Provinciën etc., ook waar men in de Nederlandsche steden, als Gouda, Delft, enz. de eerste drukkers of wel de eerste afdruksels van boeken gemaakt heeft, „verswijgt,” zegt Pieter van Waesberge, „Jan van Waesberge's werken, in zijne woon- of geboortestad Rotterdam.”

Dat Kortebrant in zijn „Lof der Drukkunst” Jan van Waesberghe niet vermeldt, zullen wij wel daaraan mogen toeschrijven, dat Kortebrant, van de oude en eerste drukkerijen gewagende, daarbij zijne geboortestad wel niet indachtig kon zijn, aangezien eerst veel later daar ter plaatse het eerst gedrukt werd.

De namen der steden Gouda, Delft, Schiedam, Leiden prijken allen onder de zoogenoemde Incunabula; te vergeefs echter zoekt men naar Rotterdam onder deze eerste gewrochten der boekdrukkunst. Pieter van Waesberge had dus onrecht met het aan Jacob Kortebrant euvel te duiden, dat hij zijne voorzaten onvermeld liet.

Volgens Dr. Karl Falkenstein, „Geschichte der Buchdruckerkunst in ihrer Entstehung und Ausbildung. Leipzig 1840,” 4°, vindt men in het daarbij gevoegd „Chronologisches Verzeichniss der Druckorte,” S. 396, Rotterdam eerst in 1589 aangegeven, terwijl, S. 394, Schiedam, Haarlem, Leyden op 1483, 's Hertogenbosch op 1484 vermeld staan.

Deze opgave van Falkenstein zoude, indien wij op hare juistheid konden vertrouwen, strooken met hetgeen wij alreede mededeelden en veronderstelden, tegen hetgeen de overlevering in het geslacht der Van Waesberghe's als onbetwist waar vaststelt, en ook Em. van Welsenenes aangeeft.

In een verzoek, in Mei 1699 door Abraham van Waesberge aan de Regering der stad Rotterdam ingediend, schrijft deze de prioriteit der boekdrukkunst te Rotterdam aan zijn voorgeslacht toe, beweerende, „dat d' eerste Drukkerij na de Spaansche tijden, alhier ter stede „door zijne voorouders is opgerecht, ofte overgebracht”, enz. Wij vinden deze stelling door meerdere leden dezer familie bij andere gelegenheden herhaald.

De eerste boekdrukkerij binnen Rotterdam gebragt, en onafgebroken van ouder tot ouder, tot heden toe, dit bedrijf hier ter stede voortgezet te hebben, maakte dan ook altijd den trots van dit geslacht, boven afkomst of vorigen luister, uit.

Wanneer wij nu evenwel de „Boek-zaal der Nederduytsche Bijbels” enz., door Isaac le Long. Amst. Hendr. Vieroot, 1732, in 4°, uit-

(1) Een onder mij berustend exemplaar heeft: Te Delf By Pieter van der Kloot 1740.

gegeven, opslaan en, bl. 570, lezen, dat Dirk Mullem, A° 1581 en A° 1593, den geheelen Bijbel in folio, en, volgens bl. 690, alreede in A° 1579 en omtr. A° 1581, volgens bl. 691, het Nieuwe Testament in 12° te Rotterdam in druk uitgaf, dan zien wij, dat deze bewering tegenspraak lijdt en verre is van voldongen te zijn.

In den Catalogus der Bibliotheek van de Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam, 1854, bl. 61, N° 100, vind ik opgeteekend „Hans „de Ries Liedtboek,” Rotterdam, Dirck Mullem, 1582, kl. 8°. De Catalogus van de Bibliotheek der stad Amsterdam, 3^e gedeelte, Amst. 1858, bl. 509, noemt nog een vijf jaren vroeger door hem uitgegeven werk, dat in haar bezit is: „Noel van Barlamont, Gemeyne spraken oft tsamencoutinghen, met een Vocabulare, inhoudende veel ghemeyne woorden, gheset na de ordinantie van den A. B. C. etc., (Fransch en Hollandsch). Nu op nieu oversien ende verbeterd, Rotterdam, Dierick de Raeff van Mullem 1577” 4°.

J. C. Schultz Jacobi geeft in zijn „Oud en Nieuw (1),” twee werkjes op, beide in 1576 te Rotterdam bij deze gedrukt.

Uit deze mededeelingen blijkt, dat ten minsten dertien jaren vroeger dan Karl Falkenstein aangeeft te Rotterdam gedrukt werd.

Mullem, eerst te Vianen gevestigd, verplaatste zich naar Rotterdam. P. Bor (2) vermeldt hem. In het „Bulletin du Bibliophile belge (3)” vond ik hem als te Antwerpen een boekske uitgevende, gedrukt door W. Silvius. Mullem, een dorpje bij Oudenaarde, schijnt de geboorteplaats van dezen onzen — Doopsgezinden — drukker te zijn.

Uit het Archief te Rotterdam deelde de Heer Scheffer mij mede, dat men omtrent Dirck Mullem nazien kan: de Giftbrieven N° 7, 24 Mei 1581; N° 8, 5 Junij 1586; N° 11, 10 Julij 1595, het huis den Engel aan de Zuidzijde van de Hoogstraat in 't Oost vierendeel; — dat hij gehuwd was met Elisabeth de Jong, Hendriksd', te Vianen, en dat een Giftbrief van 10 Febr. 1603 doet zien, dat hij een zoon had, Daniel genaamd, die zijn huis den Engel, staande op 't Steijger, door zijne crediteuren liet verkoopen aan Gillis Pietersz. boekverkooper.

Moge de prioriteit van het eerst in Rotterdam de boekdrukkunst gebragt te hebben hun alzoo betwist worden, met meerdere zekerheid kunnen wij bepalen, dat wij de Van Waesberghe's aan het einde der 16^e eeuw en als drukkers der Admiraliteit aan de Maze, en als drukkers der stad aantreffen.

Wat het eerste punt aanbelangt, ook hier weder treffen wij de algemeene zucht aan, vele zaken ouder te willen maken dan eene gezonde kritiek bewijzen kan. Een familie-berigt toch houdt in, dat zij omtrent 1560 drukkers der Admiraliteit aan de Maze geworden zijn. Wij kunnen ons met dit jaartal niet vereenigen.

Eerstens is het ons gebleken, dat de Van Waesberghe's toen nog niet te Rotterdam woonden.

(1) Oud en Nieuw uit de Geschiedenis der Nederl. Luthersche Kerk, door J. C. Schultz Jacobi. Rotterdam bij W. L. Stoeller 1865. bl. 60 en 95.

(2) P. Bor Christz., Nederl. Oorlogen. Amst. 1680. 2 D., 18^e Boek, bl. 364.

(3) Tome XVIII, p. 155.

Ten tweede: er bestond in dat jaar nog geen admiraliteit aan de Maze, althans niet onder dien, later zoo bekend geworden, naam.

Een Admiraliteits-Collegie over Holland, aan welks hoofd de jeugdige Prins Maurits stond, is, volgens Kluit (1), opgericht 1 November 1585. Luzac zegt (2), dat de Staten in 1589 besloten een Opper-Admiraliteits-Collegie daar te stellen, dat men daarbij vijf lagere Collegiën voegde, die in 1594 werden opgericht (3), drie in Holland, te weten: een te Rotterdam, een te Amsterdam, een derde te Hoorn, — op aandrang van Leycester (4), — beurtelings met Enkhuizen, waarschijnlijk uit nijd om den invloed van den jongen Prins op het zeewezen te verminderen. G. Manheer in zijne „Kronijk der stad Rotterdam,” gewaagt, bl. 158, van deze oprigting op het jaar 1597, en bepaalt den dag der instelling op den 13^{en} van de maand Augustus.

Het tweede punt dacht men denkelijk wel uit de archieven der stad te zullen ophelderen, en bepaald het jaartal te kunnen aangeven, in hetwelk de Van Waesberghe's tot Stadsdrukkers aangeesteld werden. Zoo lang dit archief niet nader geregeld en doorzocht was, bleef elke bepaling onzeker. Bij later onderzoek bleek, dat niets desaan gaande te vinden was.

Wij treffen eene ordonnantie van de Weeskamer der stad Rotterdam aan, waarvan het octrooi ondertekend is door J. van Oldenbarnevelt. Op den titel van dit stuk leest men onder het wapen der stad: „tot Rotterdam by Jan van Waesberge op de Markt, in „de Fame, 1593.” Deze ordonnantie, in het archief voorhanden, vindt men herdrukt in de uitgegeven keuren der stad Rotterdam, Volumen II, d. 4, N° 101, waar wij lezen „tot Rotterdam Bij Jan „van Waesberge op de Markt, in de Fame, 1593, Ende herdrukt „na zyn Principale, by Pieter van Waesberge, Ordinaris Drucker „der voorsz. stad, 1712.” Wij vermeenen het drukken dezer ordonnantie bij Jan van Waesberge te mogen aannemen als een bewijs, dat deze Stadsdrukker was.

Het onafgebroken bekleeden der bediening van stadsdrukker en leverancier, alsmede het van ouder tot ouder voortgezet bedrijf van boekdrukker, teekent Pieter van Waesberge in 1837 aan, blijkt mede uit eene verzameling van requesten en contracten, behoorende tot de familie-aanteekeningen.

Deze verzameling, door mij ingezien, gaf mij, als oudst daarin voorkomend stuk, eene copie, „Extract uyt het Register der Resolutien van haar Ed. Moog. de Heeren Gecommitteerde Raden ter „Admiraliteit op de Maze, Donderdag den 11^{en} Decemb. 1659.” — De copie is van 1692 en geteekend J. V. Honert. —

Uit dit stuk (5) blijkt, dat Pieter van Waesberge toen ter tijd

(1) Zie A. Kluit, Hist. der Holl. Staatsr. Amst. W. Brave 1803. III D., bl. 97, waar hij naar de „Resol. van Holland” verwijst, zie mede bl. 100.

(2) Elias Luzac, Hollands Rijkdom, Leyden, By Luzac en van Damme. 1781, II D. bl.

18. Zie mede Tegenw. Staat van alle Volkeren, Amst. 1739. XI D. bl. 347, aant. 4.

(3) Id. Ibid. bl. 19.

(4) Id. Ibid. bl. 17.

(5) Zie Bijlage A.

een van de beide gewone leveranciers der Admiraliteit aan de Maas was. Van drukken wordt daarin niet bepaald gesproken, maar door de uitdrukking van te zullen leveren Registers, Passepoorten, daarin voorkomende, zeer waarschijnlijk bedoeld.

Pieter van Waesberge verzoekt in dit request, dat zijn zoon Abraham in zijne plaats mogt worden aangesteld, welk verzoek hem goedgunstig toegestaan werd.

Een ander stuk (1) in deze verzameling, hetwelk onze opmerking verdient, is dat, waarbij Abraham van Waesberge, hierboven genoemd, wegens zijne hoge jaren, zijnde hij nu 67 jaren oud, aan de Ed. Groot Achtbare Heeren Burgemeester ende Regeerders der Stad Rotterdam verzoekt, dat zijn zoon Pieter van Waesberge hem in het drukken en leveren voor de stad mogt worden toegevoegd, en dat deze zich met hem zal mogen associëren, welk toegestaan verzoek de volgende belangwekkende regelen bevat:

„Geeft onderdaniglyk te kennen, Abraham van Waesbergen, dat „niet alleenlyken d' eerste drukkerij na de Spaansche tyden, alhier „ter Stede, door zyne voorouders is opgerecht ofte overgebracht, maar „dat Haar Ed. Groot Achtbare in der tyd successivelyken, nu verre „over de hondert jaren gelegen, zyn suppliants voorouders, en nu „nog hem suppliant daarmede begunstigt hebben, van deselve tot „Ordinaris Drukkers, en leveranciers van Behoeftens derselver Boek- „neringe concernerende, tot dienste deser Stad te admitteren, en te „employeren;” enz.

Uit dit verzoek, ingediend in Mei 1699, is het blijkbaar:

1° dat de Van Waesberge's zich toen alreede het oprigten der eerste drukkerij in Rotterdam openlijk toeschreven, en dat door de Regering der stad, blijkens de door haar den 1 Mei 1699 genomen gunstige Resolutie op het request, tegen deze bewering geene tegenspraak geschied is;

2° dat Abraham van Waesberge de successivelijke opvolging van zijne voorouders als drukkers der stad Rotterdam in den jare 1699, „verre over de hondert jaren” stelt; en hij kon dit weten;

3° dat de door Emanuël van Welsenens in zijne „Geamplieerde „Opstelling” van 1706, fol. 6, gedane mededeeling, de Van Waesberge's betreffende, wat de hoofdzaak aangaat, waarschijnlijk uit dit request ontleend is.

Eene lange reeks van jaren werd alzoo door de Van Waesberge's, zoo als het alreede blijkt, en meer en meer blijken zal, te Rotterdam gedrukt; van hier bragten zij, terwijl de hoofdstam in Rotterdam gevestigd bleef, hunne industrie naar Utrecht en naar Amsterdam over, waar zij grooten roem verwierf. Te verwonderen is het deswegen, dat men hen en hunne industrie zoo zelden genoemd vindt.

Eigene aantekeningen — ik zeide het reeds — zijn bij dit geslacht weinig voorhanden, en deze hadden zoo vele kunnen zijn, daar, waar één en hetzelfde bedrijf, een zoo groot aantal jaren van vader tot zoon, in dezelfde stad uitgeoefend werd.

(1) Zie Bijlage B.

Ik vond bij hen noch catalogi, noch aantekeningen van de door hunne voorvaders in het licht gebrachte werken. Slechts een enkel exemplaar van de vele, waarmede zij den boekhandel sierden en verrijkten, alsmede eenige losse titelbladen, mogt ik bij hen aantreffen.

Trouwens het op- en aantekenen was geene gewoonte onzer voorvaders; niet zelden zelfs vindt men kloeke daden en belangrijke voorvallen onvermeld; van daar dat een onzer Vaderlandsche geleerden te regt schreef: „van loffelijke pligtbetrachting werd weinig „ophef gemaakt. De vermelding der gewigtigste diensten strekte „zich ten hoogste tot eene bescheidene aantekening in den familie- „bijbel uit.”

Daar nu door hen zelve niet noemenswaard aangeteekend werd, zocht ik bij anderen en sloeg, in de eerste plaats, op het „Naam- „register van de bekendste en meest in gebruik zijnde Nederduitsche „Boeken, welke sedert het jaar 1600 tot het jaar 1761 zijn uit- „gekomen enz., door Johannes van Abkoude, in zijn leven Boek- „verkooper te Leiden, nu overzien, verbeterd en tot het jaar 1787 „vermeerderd door Reinier Arrenberg, Courantier en Boekverkooper „te Rotterdam,” 2de druk, te Rotterdam bij Gerard Abraham Arren- „berg 1788. Ik vond hun naam in dit naamregister slechts twaalf- „malen, hetwelk, bij hetgeen door hen gedaan werd, niet noemenswaard is (1).

Het getuigt althans van geene groote overeenstemming tusschen de beide boekverkoopers en drukkers, want of Arrenberg verzweg hun naam zoo veel hij kon opzettelijk, of de Van Waesberge's weigerden, of waren minstens nalatig mededeelingen aan een' kunstbroeder te doen, die hun in den weg stond en die, onder anderen, het „Nieuw Waagboek of Lijst van het Waaggeld, dat in de Waag „der stad Rotterdam betaald wordt, 177. (?) Rotterdam R. Arren- „berg,” 4°, drukte; een druk, dien zij zeker vermeenden hun toe te komen.

Zoo bevreemde mij mede zeer, bij Arrenberg, 1° d., bl. 292, opgeteekend te vinden de in 1734 te Utrecht bij J. van Schoonhoven uitgegeven „Ontleedkundige Tafelen van S. (J.) A. Kulmus,” terwijl de uitgave bij Van Waesberge, van 1731, door hem onvermeld bleef, die hij toch zeker zal gekend hebben.

Te meer belangrijk is, na het zoo weinig vermeld vinden van den naam van Van Waesberghe, het niet onbelangrijk aantal boekwerken, dat aan hun vlijt en industrie de uitgave verschuldigd is, en welker titels, voor zooverre het mij mogt gelukken die op te sporen, ik bij de levensbijzonderheden, elk der Van Waesberge's betreffende, aangeven zal.

In hoeverre men nu bepalen kan, of de door de Van Waesberge's uitgegeven boekwerken op hunne eigen drukkerijen al dan niet gedrukt zijn, is een niet zeer gemakkelijk te beantwoorden vraag.

Het is bekend, zoo als de Heer Charles Pieters in de introductie van zijn „Annales de l'imprimerie Elsevirienne,” à Gand, 1851,

(1) Arrenberg noemt hen steeds Van Waasbergen.

p. XIII, te regt aanmerkt, dat reeds in het tijdperk, waarin wij de Elseviers, dus ook de Van Waesberghe's, zien optreden, een groot deel der boekverkoopers geene eigen drukpers hadden, en vele voor hunne rekening en onder hunnen naam lieten drukken.

Men onderscheidde toen ter tijd de woorden *Officina* en *Bibliopolium*, met het eerste den verkoop van gebonden boeken — in eenen winkel — met het andere den verkoop der boeken in bladen — in een magazijn — aanduidende. Vele hadden eene *Officina*, afgescheiden van hun *Bibliopolium*, libris in compactis, waarbij zij nog veelmalen eene binderij hielden.

De Magistraat verleende de concessiën en bepaalde voorts alles naar de wetten van het boekverkoopers-gilde, zijnde er bepaalde vergunningen van noode, opdat men drukken, binden, gebonden boeken of ongebonden verkoopen mogt; al hetwelk niet altijd aan één persoon of ééne firma toegestaan werd, en hetgeen in de verleende vergunningen, onder het bedreigen van te verbeuren boeten, bepaaldelijk uitgedrukt werd.

De uitdrukking *Typis*, dat is: *op de drukkerij*, eigenlijk: *met de letters van*, is voor den Heer Pieters, t. a. p. bl. XIV, het eenige vaste bewijs, dat zoodanig iemand zijne eigen drukkerij had.

Dat de Van Waesberghe's eerst te Antwerpen, daarna te Rotterdam drukkers en boekverkoopers tevens waren, is buiten kijf; de overlevering en de geschiedenis melden het ons. Hunne betrekking als stadsdrukkers te Rotterdam, dat in vroegeren tijd meer dan thans zal beteekend hebben, toont het ons. Het voorkomen van: *Gheprint by*; — *gedrukt bij*; — *imprimé chez* enz., op meerdere hunner werken te lezen, bevestigt het ons.

Men is vroeger wel eens genegen geweest, zonder genoegzamen grond, aan de pers van de bekende drukkers het drukken voor anderen te veel toe te schrijven.

Zoo heeft Brunet (1) van de uitgaven der werken van Abraham Wolfgang, die men vroeger allen uit de pers der Elseviers voortgekomen waande, aangetoond, dat die met de spreuk „*Quaerendo, et „plusieurs fleurons remarquables, qui offrent des renards, des oiseaux, „et d'autres animaux,*” uit eene eigen drukkerij van Wolfgang of Wolfgangek hunnen oorsprong ontleenden. Dit „*Quaerendo*” hadden de Elseviers nooit als insigne gebezigd.

Wolfgang noemt zichzelf voor eene uitgave van P. Corneille als drukker, en men treft den naam van Wolfgang niet aan in „le petit catalogue des livres de fonds de D. Elsevier, daté de 1675,” waar andere namen gevonden worden.

Wolfgangek bleek dus niet te zijn „un être imaginaire, sous le nom duquel se sont cachés les Elseviers, comme on paraît généralement le penser (2).” Brunet schrijft evenwel in de uitgave van

(1) Jacques Charles Brunet. Manuel du libraire, etc., 5e éd. Paris 1860—65, Tome V, c. 1777.

(2) Brunet. I. c. 5e éd. Bruxelles 1824. Tom. II, c. 190. In de 5e éd. Tom. III, c. 199 is deze opmerking door Brunet achterwegen gelaten.

1821 (1) een door Wolfgang uitgegeven werk: „Pensées sur la religion,” Amst. 1672 en 1677, bepaaldelijk aan de drukkerij der Elseviers toe. In zijne vijfde uitgave (2) laat hij dit pleit onbeslecht.

Even als nu Abraham Wolfgang en anderen onder een bepaald boekverkoopers-teeken drukten, zoo zijn mij bij de Van Waesberge's meerdere *Insignia* voorgekomen, welke men alleen bij hen aantreft.

Men zoekt echter te vergeefs naar eene aangifte of beschrijving dezer drukmerken bij de over dit onderwerp handelende schrijvers. Het veld der „*Insignia Bibliopolarum et Typographorum*” is, wat de noordelijke Nederlanden aanbelangt, dan ook nog ten volle onbearbeid.

Friedr. Roth-scholtz althans vermeldt hun *Insigne* niet.

J. T. Bodel Nyenhuis zocht er te vergeefs naar in den „*Messenger des sciences historiques*” en in het „*Bulletin du Bibliophile Belge*.”

Of in de verzameling: „*Insignia Bibliopolarum et Typographorum Neerlandicorum*,” te Haarlem in de stedelijke Bibliotheek voorhanden, en aangekocht in het jaar 1833 uit de nalatenschap van Jac. Koning, hunne *Insignia* voorkomen, was mij onbekend. Uit nasporingen echter daar gedaan bleek, dat geene *Insignia*, noch der Van Waesberge's, noch van de Janssoons, aldaar te vinden zijn.

De Van Waesberge's bonden zich aan geen bepaald *Insigne*. Den geest hunner eeuw in deze zaak volgende, wisselden zij, even als zoo vele andere boekverkoopers en boekdrukkers, herhaaldelijk hun teeken. Wij zien dit mede bij de Plantins, bij de Elseviers, om van anderen niet te gewagen.

Een bepaald boekverkoopers- of boekdrukkers-teeken, dat voor meerdere geslachten gold, namen zij dus niet aan. De meeste boekverkoopers en boekdrukkers van dit geslacht hadden een *Insigne* voor zich; een enkel maal kwam mij een voorbeeld voor, dat bij hen een *Insigne* door vader en zoon beiden gebezigd was.

Als bijzondere *Insignia*, eigen aan de Van Waesberge's, kan ik noemen:

1° Een vignet, voorstellende een Engel — de Faam — zittende op eene zodenbank, in de regterhand eene bazuin, in de linkerhand eene ringslang houdende, met het devies: „*Literae immortalitatem pariunt*” tot randschrift (3).

Dit *Insigne* vond ik op werken door hen te Antwerpen en te Rotterdam uitgegeven, alsmede op den voor hunne rekening, te Dordrecht bij Isaäk Jansz. Canin in 1612, gedrukten folio Bijbel.

Eenmaal kwam mij dit merk met een ander randschrift voor: „*Nihil opertum est, quod non revelabitur*.” Zie Bode, ... door H. G. Smoutius. Tot Rotterdam, By Jan van Waesberghe, 1608. 4°.

Drie verschillende soorten van dit merkteeken vielen mij op. Het

(1) Brunet. l. c. Tom. III, c. 20.

(2) Idem. Tom. IV, c. 598.

(3) Deze woorden om een ander figuur, de Fenix uit zijne asch herrijzende, zijn door Nicolaes van Hervelt, boekverkooper en drukker te Nijmegen, insgelijks gebezigd. Men vindt ze mede au verso van het titelblad van het 1^e Dl. der Besch. der stad Delft, door D. v. Bleyswijck. Delft, Gedruet by Arnold Bon. 1667.

grootte merk, meer door de fraaije houtsnede dan door teekening uitmuntende, van Antonius van Leest, met het randschrift en de negen Zanggodinnen in het lofwerk. Het *tusschen merk*, alwaar de spreuk even als in het groot merk in het randschrift ingesneden staat. Het *kleine merk*, waarom het randschrift gedrukt werd. Van het groote merk geef ik hiernevens de afbeelding.

2° Een merkteeken, zijnde eene Faam, zwevende in de lucht over eene rivier, met een bazuin in de rechter- en eenen palmtak in de linkerhand.

3° Een dito, voorstellende een' gekroonden Leeuw, staande met de voorpooten tegen een pilaar, waaraan een man graaft, met het randschrift „Ingenio Superatur.”

Een dergelijk Insigne met dezelfde spreuk vond ik voor eenige door Danckert Danckersz uitgegeven werken, b. v. op den titel „Van de vijf Ordens der Architecture, door J. B. van Vignola. Overzien, door Mr Muet. t' Amsterdam z. j.”

4° Een dito: Pallas staande bij eenen met vruchten beladen boom, met de woorden „et Flore et Fructu.” Dit vignet trof ik meermalen gewijzigd aan, dan eens was het een niet enkel met vruchten, maar een met bloezem of bloemen en vruchten beladen boom, en dan weder lag daar iemand onder, op wien een' ander treedt, en

daarnevens Matth. X: 16, aan de andere zijde van den boom een vogel op den grond staande, met een takje in den bek.

Behalven over eenige minder dikwerf voorkomende Insignia, van welke wij spreken zullen bij het vermelden der door de verschillende Van Waesberge's uitgegeven boekwerken, wil ik met een enkel woord hier echter nog van de volgende gewagen.

Een kwam mij voor op het titelblad van een werkje: „Epictetus Hantboecxken,” te Antwerpen bij Jan van Waesberge in 1564 uitgegeven. Den Heer Hoffmann (1) viel dit teeken, de Zeegod Triton op een schelp het trompet blazende, achter hem een slang, die zich in den staart bijt, met het *dévisé* „Litteræ immortalitatem pariunt,” mede op. Daar het dus weinig bekend is, voeg ik er hierna, bij de vermelding van dit boekske, eene afbeelding van bij. Beide werkjes werden wel door Van Waesberghe uitgegeven, maar niet gedrukt.

Een ander mij opgevallen teeken is dat van een Laurierstruik.

Johannes Janszoon van Waesberge te Amsterdam, van wien wij hierna spreken, woonde aldaar op het Water, in den Laurier. Als uithangbord komt dan ook de Laurier voor op een in 1660 uitgegeven werkje. Het is bij hem, dat ik den Laurierstruik in meerdere, door hem uitgegeven werken aangetroffen heb.

Nog is mij in een door hem bezorgd werkje, getiteld: „Jacobus Cruci Suada Delphica, 1675,” 12°, een ander Insigne voorgekomen. Het is eene Fortuin, staande in Zee op een' gevleugelden wereldkloot; de Zon is aan de kim zichtbaar. Tot randschrift heeft dit Insigne de woorden: „Spero fortunæ regressum.” Voor wat en van wien nu hebben wij dit Insigne te houden?

Mogen wij, uit het alreede medegedeelde, opmerken, dat de nasporingen betreffende het bedrijf en de industrie der Van Waesberge's, en hunne verdiensten voor den boekhandel niet zonder vrucht waren, wij zullen gelegenheid hebben na te gaan, hoe zij zich allengskens meer en meer ontwikkelden en hun naam, een tijd lang, een der vermaardste in de Noordelijke Nederlanden werd.

Wij zien het bij hen, hoe eigen kracht naar buiten werkt en hoe ver men het brengt, wanneer zij geoefend wordt; terwijl, waar zij ontbreekt of te ontbreken aanvangt, men vaak genegen is naar eene oorzaak buiten zich te zoeken, terwijl zij in eigen boezem schuilt. De kracht der vaderen is niet altoos bij de zonen te vinden.

Zoo werd de kracht der Van Waesberge's bij het uitsterven van hunnen tak, die zich naar Amsterdam verplaatst had en die den grootsten roem verwierf, gebroken en door niet één der aanverwanten, noch door den hoofdstam te Rotterdam, de handel, die zich ginds ontwikkeld had, opgevat of gehandhaafd. Van daar dat men hunnen naam al schaarscher en schaarscher vermeld vindt, en hij daar niet meer vernomen wordt, waar hij mede vooraan had moeten gaan.

(1) Zie Bulletin du Biblioph. belge. Tome XX, p. 271. Aangaande de aldaar besproken „Epitres de Jean Tissier” verwijze ik naar het Bijvoegsel mijner Uitgave: Het geslacht Van Waesberghe, 1859, bl. 226.

Bij het feest te Haarlem, 10 en 11 Julij 1823, bij gelegenheid van het vierde eeuwgetijde van de uitvinding der boekdrukkunst gevierd (1), toonden ook andere steden hare warme belangstelling, en hielden onder anderen te Rotterdam de drukkersgezellen eenen optocht, rijdende met eene drukpers van de Heeren Mensing en Van Westreenen op eenen zegewagen de stad door, en verspreidden, onder het voortrijden, een toepasselijk feest- en volkslied. Hier had Van Waesberge vooraan moeten gaan.

Op het Costersfeest, te Haarlem, gehouden den 16 Julij 1856, hebben zij mede niet van zich doen spreken. Zij waren er evenwel door een' beminnaar der boekdrukkunst toe aangespoord, die dan ook alreede afschrift genomen had van eenige nog bij hen voorhanden exemplaren van werken, op de drukkerijen hunner voorvaderen gedrukt en uitgegeven.

Zij hebben alleenlijk hunne belangstelling in dit feest doen blijken, door voor hunne stadgenooten, inzonderheid voor de boekdrukkers en drukkersgezellen, in die dagen bovengenoemde werken ten toon te stellen. Groot noch belangrijk kan men die verzameling heeten, als onder anderen niet één exemplaar der voorheen door hunne voorvaderen talrijk te Antwerpen uitgegeven en gedrukte werken bevattende. In deze verzameling van door hen te Rotterdam uitgegeven en gedrukte boeken kwam mij als het belangrijkste voor: eene uitgave van den folio Bijbel van het jaar 1612, „tot Rotterdam by „Jan van Waesberghe aen de Merckt in de Fame, tot Dordrecht „ghedruckt by Isaïc Jansz. Canin;” en eene uitgave van „Thomas „à Kempis, tot Rotterdam by Isaïc van Waesberghe, wonende aen „de Merckt in de Fame, anno 1633.” Het privilegie tot het drukken van dit werk ontvingen zij alreede te Antwerpen, uit Brussel.

(1) Zie Vinc. Loosjes, Gedenkschr. wegens het vierde Eeuwgetijde der Boekdr. enz., Haarl. 1824, bl. 115.